

УДК 94(37)(092)

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217808

Ярослав ТАРАСЮК

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (yarik199237@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-977X>

Бібліографічний опис статті: Тарасюк, Я. (2020). Політика Септімія Севера в Африці. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 39–48. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217808>.

ПОЛІТИКА СЕПТИМІЯ СЕВЕРА В АФРИЦІ

Анотація. *Мета дослідження* полягає в аналізі та висвітленні політики Септімія Севера в Африці. **Методологія дослідження** ґрунтується на дотриманні принципу науковості, об'єктивності, використанні загальнонаукових (аналіз – синтез та індукція – дедукція) і спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що стаття вперше в українській історіографії підтримує і обґрунтовує тезу про експедицію 203 р н. е., яка не дуже популярна в класичних дослідженнях. **Висновки.** За правління Септімія Севера римське просування в Африці набуло широкого розмаху. Основними регіонами римської експансії були Нумідія, Мавританія та Тріполітанія. Безпосередньо, Септімії Север не брав участі в африканських походах. Африканська кампанія провадилася під керівництвом легата III Августового легіону – Квінта Аніція Фауста. Римлянами були проведені масштабні прикордонні фортифікаційні роботи. Прикордонна політика в регіоні була подібною до політики в Аравії. Ці заходи дали змогу Риму контролювати торгівлю та еміграцію в регіоні. А римські володіння в Африці за часів Септімія Севера досягнули максимальних розмірів.

© Ярослав Тарасюк, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

При аналізі джерел, які натякають про ймовірну експедицію Септімія Севера до Африки у 203 р. н. е., з'ясовано, що прямого свідчення про цю подію нема. Тому, цілком ймовірно, що римський імператор лишень готувався до подорожі, яку згодом, з невідомих причин, скасував.

Ключові слова: Септімії Север; III Августів легіон; Квінт Аніцій Фауст; форт; лімес; Мавританія; Триполітанія.

Yaroslav TARASIUK

Postgraduate Student, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (varik199237@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-977X>

To cite this article: Tarasiuk, Ya. (2020). Polityka Septimii Severa v Afrytsi [The policy of Septimius Severus in Africa]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47*, 39–48. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217808> [in Ukrainian].

THE POLICY OF SEPTIMIUS SEVERUS IN AFRICA

Summary. *The purpose of the study is to analyze and explain the policy of Septimius Severus in Africa. The research methodology is based on the principle of objectivity as well as on a scientific principle. The research is based on general scientific methods (analysis and synthesis, induction-deduction) and special historical methods. The scientific novelty is that for the first time in the Ukrainian historiography the article supports and substantiates the thesis about the expedition of 203 AD, the topic, which is not very popular in classical studies. The conclusions are as follows. During his reign Roman advancement in Africa became extensive. The main regions of Roman expansion were Numidia, Mauritania and Tripolitania. Septimius Severus personally did not take part in African campaigns. The African campaign was led by the legate of the Legio III Augusta – Quintus Anicius Faustus. The Romans carried out large-scale frontier fortification works. Frontier policy in the region was similar to that in Arabia. These measures helped Rome to control trade and emigration in the region.*

Roman possessions in Africa reached their maximum during the time of Septimius Severus. An analysis of the sources pointing to a possible expedition of Septimius Severus to Africa in 203 AD suggests that there is no direct indication to this event. Therefore, it is likely that the Roman emperor was only preparing for a trip that was later canceled for unknown reasons.

Key words: *Septimius Severus; Legio III Augusta; Quintus Anicius Faustus; fort; limes; Mauritania; Tripolitania.*

Постановка проблеми. Завоювання Північної Африки Римом здійснювалося впродовж тривалого періоду часу. Фактичне підкорення Магрибу розпочалося 146 р. до н. е., тобто з падінням Карфагену, а завершено в добу правління династії Северів. Повільний темп підкорення Африки пояснюється тим, що у цьому не було доконечної потреби (Cherry, 1998, р. 35). Царства Нумідії та Мавретанії були для Риму радше потенційними землями для завоювання, аніж становили якусь загрозу (Бембай, 2017, с. 126). Хоча африканський лімес можна вважати одним з найстаріших рубежів Риму, проте тут не було постійних гарнізонів або фортидів кінця Республіки (Никитин, 2006, с. 50).

Посилена експансія на африканські території розпочалася з часу правління Калігули та Клавдія. Останній навіть оголосив про анексію Мавританії. Передусім причинами посилення експансіоністської політики була необхідність забезпечення захисту середземноморських рубежів Нумідії, а також освоєння нових сільськогосподарських земель (Бембай, 2017, с. 128–129).

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що означена проблема в загальному достатньо висвітлена в історіографії античності. Однак конкретні аспекти потребують глибшого вивчення й аналізу. Річард М. Гейвуд називає експансію римлян в Африці «поступовою та консервативною» (Goodchild, 1954, р. 176). Французький історик Янн Ле Бохек зауважує, що Септімії не задовільнився утвердженням самостійної провінції Нумідія, вирішив розширити контроль Римської імперії (Le Bohec, 1995, р. 119). Девід Черрив уважає, що Септімію не вдалось реалізувати свій повноцінний задум окупації Північної Африки (Cherry, 1998, р. 52). Девід Меттінглі більш детально зупиняється на тріполітанському напрямі римського розширення. Але зауважує, що

від середини III ст. н. е. прослідковується тенденція відмови римлян від цих фортив. І відбувається поступовий відступ до прибережних регіонів (Mattingly, 2005, p. 134). Бембай Куларамбай вважає, що Септімій намагався здійснити контроль над караванними шляхами (Бембай, 2017, с. 130).

Окремою темою наукового пошуку є дослідження щодо експедиції Септімія Севера в Африку. Означена проблема була ґрунтовно досліджена німецьким істориком Йоханнесем Хасебруком (Hasebroek, 1921, pp. 132–135). Окремий розділ монографії присвячує їй Е. Бірлі. А 203 р. н. е. називає «африканським» роком у біографії римського імператора (Birley, 1999, p. 155). Прослідковується тенденція, що більшість науковців погоджуються з думкою німецького дослідника. І ця теза мало піддавалась критиці в історіографії античності.

Метою статті є висвітлення експансіоністської політики римлян в Африці у період правління Септімія Севера.

Виклад основного матеріалу. На початку III ст. територіальна експансія Риму в Африці досягнула максимального значення. Площа африканських територій становила приблизно 350 000 км². Особливо активно підкорення провадилося у період правління Септімія Севера. Початком африканської політики Септімія Севера можна вважати період його боротьби з Песценнієм Нігером. Він направив війська до Африки, щоб унеможливити ймовірність блокади Нігером поставки хліба до Риму (Haywood, 1940, p. 176). Надалі Септімій був втягнений в кампанії проти Парфії. А розширенням африканських територій керував легат *Legio III Augusta* Квінт Аніцій Фауст (Southern, 2001, p. 45). Легіон базувався у фортеці Ламбасіс від часів Траяна (Birley, 1999, p. 147). І його основними завданнями були підтримка внутрішнього порядку та прикриття підходів до сицилійського моря (Соловьянов, 2015, с. 19–20). Легіон став «улюбленим місцем для початку військово-політичної кар'єри "золотої римської молоді"» – підмітив Н. Соловьянов (Соловьянов, 2008, с. 55). Позаяк у цьому регіоні не було особливої військової небезпеки, то римські війська здебільшого здійснювали патрулювання та спостереження на кордоні.

В Африці в добу Септімія були два основні напрями просування римських військ: західний, через Нумідію – в бік Мавританії, і південний, з Триполітанії, з поступовим розширенням впливу

на оазиси Сахари. Септімій утворює самостійну провінцію Нумідія, яка півтора століття перебувала під управлінням легатів III Августового легіону (Birley, 1999, р. 147). Просування у Мавританію в основному здійснювалося через північний та південний напрями. Приблизно 197 р. н. е. було розпочато будівництво *Castellum Dimmidi*, одного з основних нумідійських фортів в добу Северів (Бембай, 2017, с. 129). Цей форт був побудований ізольовано від основного африканського лімесу і становив одну з перших прикордонних ліній, сформованих у період династії Северів (Cherry, 1998, р. 49). Його стратегічна мета полягала у створенні передових оборонних пунктів перед основною лінією африканського лімесу (Picard, 1951, р. 104). Примітно, що участь у будівництві *Castellum Dimmidi* брали учасники легіонери *Legio III Gallica*, котрий був розміщений в Сирії. Е. Бірлі вказує, що це був своєрідний обмін досвідом, адже частина легіонерів *Legio III Augusta* були направлені в Сирію (Birley, 1999, pp. 147–148). Ідеться про те, що в кінцевому результаті мав бути сформований лімес структурою уподібнений до сирійського. Адже форти *Castellum Dimmidi* та *Gemellae* в Нумідії; *Cydamus* та *Gholaia* в Тріполітанії і навіть міста (Пальміра чи *Dura Europos*) розміщувалися посеред пустелі (Cordovana, 2012, р. 465). Хоча, необхідно зазначити, африканський лімес відставав від сирійського у густоті розміщення військ.

Щодо Тріполітанії, то тут, як і в Нумідії, просувальні дії вглиб пустелі провадив III Августів легіон. Основна фаза реорганізації тріполітанського лімесу розпочалась в 198 р. н. е. На південь від форту Ремаді Аніцієм Фаустом було розпочате будівництво військового табору Сі Аюм (Mattingly, 2005, р. 129). Також за його наказом розпочалось будівництво форту *Cydamus* – останнього опорного аванпосту римлян перед пустелею та племенами гарамантів. Від форту до найближчого поселення гарамантів відстань сягала приблизно 500 км. (Birley, 1999, р. 151). Форт Цидамус (*Cydamus*), а також форти Гарбія та Голайя становили основу тріполітанського лімесу. Голайя або Бунджем був зведений у 201 р. н. е. (Birley, 1999, р. 152; Бембай, 2017, с. 130). Приблизно тоді ж був зведений форт Гарбія (Mattingly, 2005, р. 130). Ймовірно, одночасно з фортифікаційними роботами провадилась військова кампанія проти гарамантів.

Важливо зазначити, що зведення нових прикордонних укріплень відбувалось поблизу оазисів і на маршрутах основних торгових шляхів. Септімій, можливо, намагався здійснити контроль над караванними шляхами, котрі прямували в Тріполітанію (Бембай, 2017, с. 130). Адже географія торгівлі через цей регіон сягала Судану, східного Єгипту та Нумідії (Cordovana, 2012, р. 481). Також форти виконували роль спостережливих та розвідних пунктів на кордоні. А це давало можливість контролювати сезонні міграції та боротися з кочовими рейдерами (Southern, 2001, р. 45). Внаслідок цих дій римський кордон був переміщений глибоко на південь і упритул наблизився до пустелі.

Цікавим є питання про відвідування Африки самим Септімієм Севером 202 р. н. е. або 203 р. н. е. Ні Геродіан, ні Діон Кассій не надають нам відомостей про ймовірний візит імператора. Натяк на можливу подорож до Африки ми отримуємо у праці давньогрецького історика та софіста Філострата. Він повідомляє про спір Аполлонія Афінського з Гераклідом, у котрому останній заявляє, що він «зараз відправиться до Лівії – кесар-то (тобто Септімій) був уже там і звідусіль збирав найкращих» (Philostr. VS. 20.601). Також неоднозначна інформація подається Елієм Спартіаном. У своїй праці він вказує, що Септімій «... далеко відігнав войовничі племена» (SHA. Sev. 20.19). Однак тут прямо не вказується про особисту участь імператора в даних військових діях. Цю кампанію міг провести вже вищезгаданий Квінт Аніцій, одночасно з укріпленням тріполітанського рубежу Риму.

В історичній науці відповіді на запитання щодо можливої подорожі Септімія до Африки немає. Більшість науковців схиляються до того, що така подія мала місце в біографії імператора. Ця теза була започаткована німецьким істориком Йоханнесем Хасебруком. Він на основі даних нумізматичних джерел та надписів датував ймовірну поїздку Септімія 203 р. н. е. Також він провів реконструкцію можливого шляху подорожі імператора. Згідно з нею, імператор спочатку відвідав Карфаген та Утіку. Згодом направився в Ламбасіс та, можливо, у Мавританію. А вже морем дібрався до рідного міста – Лептіс Магна (Hasebroek, 1921, pp. 134–135). Як точно підмітив польський історик Тадеуш Котула, ці «аргументи були прийняті досить широко і без серйозних застережень» (Kotula, 1987, р. 70).

К. Кріст також датує поїздку римського імператора 203 р. н. е. Британський історик Пет Саутерн констатує факт поїздки як цілком очевидний, історичний. Також він розширює цю думку, зазначивши про безпосередню участь Септімія у військових діях (Southern, 2001, р. 45). Такої ж думки дотримується співвітчизник П. Саутерна, антикознавець Ентоні Бірлі. Він вказує на особисту участь імператора у походах проти гарамантів (Birley, 1999, р. 153). Про можливу участь римського правителя в тріполітанських походах вказує Девід Меттінглі. Хоча він водночас зазначає, що про таке твердження недостатньо інформації в джерелах (Mattingly, 2005, р. 93). Тому з цією думкою можна посперечатись. Адже ситуація на африканському рубежі не вимагала безпосередньої присутності імператора. Та й самі гараманти були радше кочовими скотарями, аніж грізними ворогами Риму.

Вищезгаданий Тадеуш Котула у праці «Септимій Север – Імператор з Лептіс-Магна» також приділяє увагу означеній проблематиці. Він перераховує аргументи за і проти експедиції. А у висновках до цієї проблеми він висунув цікаву гіпотезу з приводу ймовірності подорожі Септімія Севера до Африки у 203 р. н. е. На його думку, підготовка до експедиції провадилась досить активно – і не тільки при імператорському дворі, а й в самій Африці. Відбулося зведення нових споруд та присвят імператору (напр. – арка Септімія Севера в Лептіс-Магні). Тут можна зрозуміти, що саме Філострат мав на увазі своїм повідомленням про «кращих у Лівії». Однак імперські справи та підготовка до святкування ювілею Риму відклали поїздку на пізніший час. А згодом вона і зовсім була скасована через погіршення здоров'я римського правителя (Kotula, 1987, pp. 73–75). Однак, ця гіпотеза не отримала значної підтримки в античній історіографії.

Проте необхідно зазначити, що вона виглядає доволі логічною. Адже про короткочасне відвідання Септімієм Паннонії та Мезії є повідомлення у Геродіана (Hdn. 3. 9. 9). І тому виглядає дуже дивним, що немає згадок навіть про ймовірну подорож імператора до Африки в писемних джерелах. А довіряти непрямим повідомленням, які опосередковано торкаються цього питання, вкрай тяжко. Для підтвердження можна сказати, що подібні прецеденти уже були в римській історії. Це стосується повідомлень про експедиції Августа та Коммода до Африки, які так і не від-

булись (Kotula, 1987, p. 74). У нашому випадку ця гіпотеза якнайкраще пояснює парадокс наявності великої кількості нумізматичних згадок з одночасною відсутністю писемних.

Висновки. Підсумовуючи, можна сказати, що у північній Африці та Тріполітанії прослідковувалась політика поступової експансії. За часів правління Септімія Севера територіальні володіння римлян в Африці досягли максимальних розмірів. Це було пов'язано передусім з відсутністю грізних ворогів у цьому регіоні. Одночасно з розширенням римських кордонів провадилось будівництво укріплених фортів. Тактика була подібна до Арабського лімесу, де пустельні умови не вимагали високої концентрації військ. Такі заходи забезпечили стабільність в регіоні і дали змогу краще контролювати торгівлю та боротися проти набігів кочовиків.

Перспективним напрямом подальшого вивчення проблеми може бути дослідження просування римлян від зайнятих позицій у прибережні райони.

Джерела та література

- Бембай, К.** (2017). *Римская политика в Африке в I–III вв. н. э.* (Дисс. ... канд. истор. наук). Белгород.
- Крист, К.** (1997). *История времен римских императоров от Августа до Константина* (Т. 1–2; Т. 2). Н. Диденко (Ред.; Пер.). Ростов-на-Дону: Феникс.
- Никитин, А.** (2006). Этапы развития африканского лимеса. *Проблемы истории, филологии, культуры*, 16 (1), 50–54.
- Соловьянов, Н.** (2015). К истории III Августова легиона в I–III вв. *Научные ведомости БелГУ. История. Политология*, 19, 19–21.
- Соловьянов, Н.** (2008). О специфике римского военного присутствия и культурах римской армии в африканских владениях. *Проблемы истории, филологии, культуры*, 22, 54–63.
- Birley, A.** (1999). *Septimius Severus: The African Emperor*. London, N. Y.: Routledge.
- Cherry, D.** (1998). *Frontier and Society in Roman North Africa*. New York: Clarendon Press of Oxford University Press.
- Cordovana, O.** (2012). Historical Ecosystems. Roman Frontier and Economic Hinterlands in North Africa. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 61 (4), 458–494.
- Goodchild, R.** (1954). Oasis Forts of Legio III Augusta on the Routes to the Fezzan. *Papers of the British School at Rome*, 22, 56–68.

- Hasebroek, J.** (1921). *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus*. Heidelberg: C. Winter.
- Haywood, R.** (1940). The African Policy of Septimius Severus. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 71, 175–185.
- Kotula, T.** (1987). *Septymiusz Sewerus: Cesarz z Lepcis Magna*. Wrocław: Ossolineum.
- Le Bohec, Y.** (1995). La "frontière militaire" de la Numidie, de Trajan à 238. In A. Rousselle (Ed.), *Frontières terrestres, frontières célestes dans l'Antiquité* (pp. 119–142). Paris: Presses universitaires de Perpignan.
- Mattingly, D.J.** (2005). *Tripolitania*. London: Batsford.
- Picard, G.-Ch.** (1951). Castellum Dimmidi. *Revue Archéologique*, 37, 104–105.
- Southern, P.** (2001). *The Roman Empire from Severus to Constantine*. New York: Routledge.

References

- Bembay, K.** (2017). *Rimskaya politika v Afrike v I–III vv. n. e. [Roman politics in Africa in the 1st – 3rd centuries AD]*. (Candidate's thesis). Belgorod [in Russian].
- Krist, K.** (1997). *Istoriia vremen rimskikh imperatorov ot Avgusta do Konstantina [The history of the Roman Emperors from Augustus to Constantine]*. (Vols. 1–2; Vol. 2). N. Didenko (Ed.; Trans.). Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Nikitin, A.** (2006). Etapy razvitiya afrikanskogo limesa [Development stages of the African limes]. *Problemy istorii, filologii i kultury – Journal of historical, philological and cultural studies*, 16 (1), 50–54 [in Russian].
- Solovyanov, N.** (2015). K istorii III Avgustova legiona v I–III vv. [To the history of the III Augustan Legion in the 1st – 3rd centuries]. *Nauchnyye vedomosti BelGU. Istoriya. Politologiya – Belgorod State University Scientific Bulletin. History. Political science*, 19, 19–21 [in Russian].
- Solovyanov, N.** (2008). O spetsifike rimskogo voyennogo prisutstviya i kultakh rimskoy armii v afrikanskikh vladenyakh [About specificity of Roman presence and cults of the army in African provinces]. *Problemy istorii, filologii i kultury – Journal of historical, philological and cultural studies*, 22, 54–63 [in Russian].
- Birley, A.** (1999). *Septimius Severus: The African Emperor*. London, N. Y.: Routledge.
- Cherry, D.** (1998). *Frontier and Society in Roman North Africa*. New York: Clarendon Press of Oxford University Press.

- Cordovana, O.** (2012). Historical Ecosystems. Roman Frontier and Economic Hinterlands in North Africa. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte – Journal of Ancient History*, 61 (4), 458–494.
- Goodchild, R.** (1954). Oasis Forts of Legio III Augusta on the Routes to the Fezzan. *Papers of the British School at Rome*, 22, 56–68.
- Hasebroek, J.** (1921). *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus [Studies on the history of the emperor Septimius Severus]*. Heidelberg: C. Winter [in Germanic].
- Haywood, R.** (1940). The African Policy of Septimius Severus. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 71, 175–185.
- Kotula, T.** (1987). *Septymiusz Sewerus: Cesarz z Lepcis Magna [Septimius Severus: Emperor from Lepcis Magna]*. Wrocław: Ossolineum [in Polish].
- Le Bohec, Y.** (1995). La "frontière militaire" de la Numidie, de Trajan à 238. In A. Rouselle (Ed.), *Frontières terrestres, frontières célestes dans l'Antiquité* (pp. 119–142). Paris: Presses universitaires de Perpignan [in French].
- Mattingly, D.J.** (2005). *Tripolitania*. London: Batsford.
- Picard, G.-Ch.** (1951). Castellum Dimmidi. *Revue Archéologique*, 37, 104–105.
- Southern, P.** (2001). *The Roman Empire from Severusto Constantine*. New York: Routledge.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2020 р.